

ФИЛИП ОРЛИК В ГАЛИЧИНІ.

В історичній літературі особа й політична діяльність гетьмана Филипа Орлика далеко не висвітлена. Навіть головніші моменти його життя не усталені. Напр. по виїзді зі Швеції при кінці 1720 року призначають йому на трілітній майже побут¹⁾ Францію, і з відси виїздить він до Туреччини, до Тессальонік, коли тимчасом взагалі непевно, чи й був він коли небудь у Франції. Полишаючи на пізнійше докладнійшу студію про сю цікаву історичну постать, я в сій статейці хочу звернути увагу на один малозвісний епізод в його життю, опираючи ся на недавно відкритім дневнику його²⁾. Наперед одначе кілька слів про його автора.

Филип Орлик, вибраний по смерті І. Мазепи гетьманом козацьким, походив з родини шляхецької, що в часі гусицької

¹⁾ М. Костомаровъ, Мазепа и Мазепинцы стор. 700—706. Д. И. Еварницкій, Исторія Запорожскихъ Козаковъ, томъ III. стор. 535.

²⁾ На сей дневник звернув перед 6 роками свою увагу польський письменник Ф. Равіта-Гавронський і подав про него і його автора доволі обширну статю в „Бібліотеці Варшавській“ в III томі за рік 1899. Більше або меньше повні реферати з сеї статі появились в руських, польських і російських видавництвах. Повного видання сего вельми интересного памятника досі не має. Вправді вже 1830 р. приготовано його до друку, але задля незвісних причин се не сталось, а рукопис призначений до друку знаходить ся в музею Черторийских у Кракові під ч. 1977 під з. „Dyarysz podróży, który w imię Tróycy przenaјświętszej zaczął się w roku 1720 miesiąca Octobra d. 10 etc.“. Аж у найновіших часах звернено на него пильнійшу увагу і єсть усяка надія, що буде опублікований у видавництвах Наук. Тов. ім. Шевченка вже в найближшій будучности (приготований до друку, разом з иньшими актами про Орлика).

заверухи перенесла ся з Чехії до Польщі ¹⁾, а пізнійше одна її галузь оселилась на Литві. Наш гетьман уродив ся в селі Косуті в повіті Ошмянськім 1672 р. До шкіл ходив десь в околиці родинного місця, а пізнійше до Академії Єзуїтів у Вільні і до Могилянської в Києві. Тут на Україні одружив ся 1698 р., а за сим вступив до військової служби при військовій козацькій канцелярії, при котрій в короткім часі зістав генеральним писарем. Коли Мазепа почав думати про відірване України від Москви, то одним з найвірнійших і найтайнійших дорадників був генеральний писар Орлик; по стороні Мазепа перебув він цілу шведську кампанію, а по битві під Полтавою пішов з недобитками козацькими і шведськими до Бендер. Тут же вибрано його гетьманом.

Яко гетьман заходив ся Орлик разом з Карлом XII підбурити Туреччину до війни з Москвою; коли одначе з тої війни не було ніякої користи для України, а надто протектор її Карло XII мусів сам вертати до Швеції, пішов і Орлик його слідами, надіючись помочи від Швеції.

Судьба однакож і тут не була йому прихильнійша. Обставини стали для нього ще скрутнійші, коли по смерти Карла XII Швеція почала укладатись з Росією, не можучи при тім нічого виторгувати для Орлика й України.

Тому не зриваючи зі Швецією почав Орлик старати ся о згоду з королем Августом II. Почалась переписка гетьмана з польськими вельможами і достойниками, що мали відповідно настроїти короля до плянів Орлика. З сеї причини виїжджає він зі Швеції через Німеччину до Польщі, де мусів мати ся на осторожности перед царськими агентами, що всюди наставляли на нього свої сіти, одначе Орлик на кілька літ зник їм зовсім з перед очий і ніхто з них не міг напевно вказати на місце його побуту.

Було се при кінці 1720 а з початком 1721 року. Орлик виїхав зі Швеції і через Поморє, Гановер, Турингію їхав на Прагу до Вроцлава, виславши туди жінку з дітьми просто з Поморя через пруські провінції. Сам бояв ся туди їхати, щоб не попасти в руки пруських офіцерів та не зістати проти волі пруським жовніром. Але подорож не осталась тайною перед московським урядом. Посол царський Ягужинский зарівно доро-

¹⁾ Дневник, стор. 25.

гою дипломатичною на цісарським віденським дворі, як також звичайним розбоєм і вломанем до помешканя Орлика хотів його доставити для царя Петра. Одно і друге не удалось. Та проте мусів Орлик покинути Вроцлав і удатись до Польщі, з першу в напрямі Ченстохови, а потім до Кракова. Перебираючись до Кракова мав гетьман на меті усунути ся з перед очий Ягужинському, не зриваючи при тім контакту з польським двором. Тутже мав Орлик очікувати висліду мирних переговорів між Швецією і Росією, де шведські відпоручники мали заступати також інтереси України.

Прибув він до Кракова дня 21 цвітня 1721 року і замешкав в убогій гостинниці в ринку, бо ліпшої годї було дістати по причині великого з'їзду шляхти на інтронізацію нового єпископа Шанявського. За час свого побуту в Кракові від 21 цвітня 1721 до 27 лютого 1722 року, розвинув Орлик на широку скалю агітацію і стараня в напрямі здійсненя своїх цілій. Розписував листи на всі сторони: до Швеції, Відня, Дрездена, Варшави, Вроцлава, до Січи і на Крим, де з прошенем помочи а де зі словами приязни і заохотою до витривалости. Тяжкі хвилі довгого побуту скорочував собі звідуюанем бібліотек і околиць Кракова, бував на академічних диспутах і розговорах з немногими довірочними особами, між котрими перше місце займав секретар краківської єпископської капітули, кс. Ваневський, давний, як сам про нього виражав ся, приятель і конфідент. Крім того звідував місцеві костели і слухав що дня служби Божої будьто на інтенцію свою, будь поодиноких членів своєї родини. В часі тих відвідин знайшов він дня 3 мая в костелі сьв. Трійці патрів Домініканів гріб предка свого Станіслава Орлика, що вмер 1559 року¹⁾, і гріб його жінки Катерини з Комарів. Гріб сей був по правій стороні головної нави в осібній каплиці, що від сего й звалась „Orlicoviana“. Каплиця була украшена гербами посвоячених родин, а над мармуровою статуєю, що представляла Станіслава по старосьвіцки з бородою, був слідующий напис в латинським язиці²⁾:

Generoso Dno Stanislae Orlik de Lasiska, militi Hierosolimitano, Zupparum Russiae Praefecto, qui mortuus est A. Domini MDLIX. die VI. mensis Junii anno vero aetatis suae 50. Catherina de Komarow

¹⁾ Niesiecki K. Herbarz polski том VII, стор. 128, каже що в 1540 році.

²⁾ Дневник, стор. 40.

Coniunx maestissima, coniugi desideratissimo ac de se optime merito posuit.

Над статуєю жінки Станіслава був ось який напис :

Generosa Dna Catherina de Komorow coniugi suo fidissimo Generoso Dno Stanislao Orlik de Lasiska, terrarum Russiae Zuppario, honorificentissimé primum hic sepulto lapidem hunc illi deinde superimponi, et sacellum hoc iam penitus neglectum restaurari illudque liberaliter dotari curavit, in quo etiam corpus suum humari voluit, ut quos fides coniugalis viventes teneret, eosdem locus quoque mortuos haberet. Vixit ann. — mortua die. —

З Кракова переписував ся Орлик часто з генералом Штенфліхтом, пізнішим своїм зятем, що був відпоручником князя гольштинського при царським дворі. До него післав гетьман точки до угоди з Москвою, про котрі тойже пише з дня 19 вересня 1721 р., що подав їх цареві, але zarazом додає, що лишається дуже мала надія, щоб цар прийняв їх. Від Штенфліхта одержав Орлик в половині жовтня тогож року першу автентичну звістку про уложенє мира між Швецією і Росією. Генерал звиняв ся перед гетьманом, що не міг нічого помогти йому при мирних переговорах, бо царські відпоручники рішучо йому спротивились, щоб в мировий трактат втягати також й особу Орлика, подібно як се робили при переговорах іще за життя Карла XII. Се було тяжким ударом для Орлика.

Окрім політичної невдачі навістило Орлика того року ще й родинне нещастє. Несподівано одержав він звістку проїнедугу, а в слід за тим про смерть наймолодшого і найбільше любленого сина Якова. Незавидне було також його фінансове положенє. При кінці року 1721 очікував він приїзду з Вроцлава жінки з цілою родиною, але вона не могла вибрати ся з відти по причині довгів, що доходили до 800 талярів. В кінці прийшли гроші з Дрездена і 13 лютого 1722 року приїхала жінка з дітьми і з капітаном de Cloirs до Кракова. Тут при помочи кс. Ваневського умістив він діти у монахинь Бернардинок за річною платнею за дві старші дочки по 200, а дві молодші по 150 талярів.

Дня 24 лютого приїхав до Кракова також швагер Орлика, Іван Герцик, не знаючи зовсім, що Орлик пробуває тут.

Неможливість отже залагодження конфлікту з Росією, а крім того слабе попере з боку Августа II. і польських вельмож ¹⁾

¹⁾ Август II. прийняв лише найстаршого сина до саского війська і дав невелику грошеву підмогу, відмовляючи дипломатичного попере.

привели гетьмана до гадки удатись за помочю до Туреччини і Криму. Тому дня 27 лютого попрощавшись з родиною, виїхав він на Бохню, Щепанів, Тарнів, Ряшів, Переворск, і 8 марта був уже в Ярославі. З відси вислав листи до ріжних осіб, між иньшими до Дунїна Борковського, ловчого чернигівського до Вишнівця, до Нахімовського, жінки і пр.

Дня 10 марта став Орлик у маєтности каштеляна, краківського, Мякіши, але що коршма, де мав ночувати, була дуже брудна, проте полишив у ній лише вози і службу, а сам пішов до уніятського сьвященника того села і там казав варити собі обід. З розмови зі сьвященником довідав ся, що його рідний брат по матері, Іван Малаховський ¹⁾, про якого загинув був усякий слід іще від часу московської війни, був перемиським уніятським єпископом і що потягнув на унію много сьвященників головно через те, що не побирав ніяких оплат за сьвячення. Сьвященник сей показував Орликови свою грамоту сьвячення з підписом і печаткою Малаховського, виражаючись при тім про Малаховського з великою пошаною а навіть пієтизмом, бо по його словам, мощі єпископа, як сьвятого, й досі лежать непопсовані. Малаховський мав провадити жите дуже богобоязливе, однакож не міг устоятись супроти Винницького в єпархії перемиській, тому переніс ся до Варшави на королівський двір і жив з ласки коротя Собіского, побираючи від него річної платні 5.000 зл. польських.

Будучи в Яворові мав гетьман охоту зложити візиту мар. в. кор. Мнішкови, але страх, аби хтось більше не довідав ся, хто він і куди їде, перемиг, і він не задержуючи ся довше поїхав далі на схід через Любін, Комарно, Ходорів, а 17 марта переправившись через Дністер став попасом у Галичі. В Галичі було в той час множество шляхти, що зїхалась була на суди і тому з великим трудом удалось йому знайти гостинницю для себе. В місті стрінув його давний покойовий воєводи київського Потоцького, Нертовський, а пізнавши Орлика почав з ним витати ся та пригадуватись з давних часів побуту в Бендерах.

Орлик мусів ужити всеї сили, щоб утаїти своє походжене і не дати пізнати себе. Нертовському відповів, що в Бендерах ніколи не був і сього міста зовсім не знає. Тоді сказав Нертовський „Wszak, prawi, W. Mość iesteś Orlik“, którego imienia za-

¹⁾ Про сего Івана Малаховського пише др. Юліян Пелеш у II томі „Geschichte der Union“ стор. 347, 350.

parłem się przed nim, a gdy mię pytał, jakbym się nazywał, rzekłem mu, że Metycki, — przypatrując się tedy mnie pilnie u prosząc o wybaczenie odszedł¹⁾.

На другий день 18 марта був уже Орлик у Гринові (тепер Угринів) під Станіславовом і з відси написав до ректора станіславівських Єзуїтів, патра Заленского, щоб той приїхав до него. Єзуїт приїхав і доніс гетьманови, що його швагер Атаназий Герцик пробуває в околиці Станіславава при війську під командою полковника Загвайского. Умовившись з патром що до пересилки листів до родини з Туреччини на його руки, виїхав Орлик на другий день о 8 годині рано дальше на Покутє. За для браку кінця сего тому не знати, куди саме і серед яких пригод удалось енергічному емігрантови дібрати ся до границь Туреччини. З пізнійших його записок знаємо лише, що 21 марта був він уже на турецькій території в селі Вашківцях. Властителем того села був Щербан Фльондер, котрий, хоч „chudy racholek“, попросив його на вечерю і дав для коний оброку і сіна.

Метою Орлика було дістати ся до Царгороду і там робити на користь України. Але політичні відносини були для него некорисні, він мусів чекати місяцями на дозвіл приїзду до турецької столиці, а на тимчасовий побут призначено йому Тессальоніку, де він станув дня 7 грудня 1722 р. Але над всяку надію — тут прийшлось йому просидіти більше як десять літ, хоч не під замком, а все таки без права виїзду, без дозволу турецьких властей.

Ся несподівана неволя новою колодою лягла на дорозі Орлика. Всі пізнійші його зусилля, щоб повернути на Вкраїну і обняти управу яко гетьман по обох сторонах Дніпра, остались безуспішними, а на його політичну роботу неначе налягла вага його власних слів, що „Dux extra Patriam de Patria nullo modo tractare potest“²⁾.

Федір Голійчук.

¹⁾ Дневник, стор. 64.

²⁾ Слів сих ужив Ф. Орлик у переговорах з Туреччиною підчас свого побуту в Бендерах, коли по договорі над Прутом налягала на него, щоб заняв Україну як її вассаль. Шведський державний архів. Ковассіса III. 22.